

УДК 902.2“638”: 930.2 (477.53)

І.А. ЗАРЕЦЬКИЙ – ПЕРШИЙ ДОСЛІДНИК СТАРОЖИТНОСТЕЙ СКІФСЬКО ДОБИ У ПОВОРСКЛІ

Олександр СУПРУНЕНКО (Полтава)

Про археологічні дослідження пам'яток скіфського часу та інших епох відомого українського етнографа, археолога, земського діяча, уроженця с. Лютенька Гадяцького повіту Полтавської губернії Івана Антоновича Зарецького (1857 – 1936).

Ключові слова: Зарецький І.А., археологічні дослідження, Вітова могила, Опішлянка, Розрита Могила, Оренбург, Полтава.

Об археологических исследованиях известного украинского этнографа, археолога, земского деятеля, уроженца с. Лютенка Гадяцкого уезда Полтавской губ. Ивана Антоновича Зарецкого (1857-1936).

Ключевые слова: Зарецкий И.А., археологические исследования, Витова могила, Опшлянка, Розрытая Могила, Оренбург, Полтава.

The article deals with scholarly and museum archaeological activities on the study of the Scythian and later epochs artifacts by the well-known Ukrainian ethnologist, archaeologist, museum and social activist, who was born in the village Lyutenka, Hadiach district, Poltava province – Ivan Antonovich Zaretsky (1857 – 1936).

Keywords: Zaretsky I.A., archaeological research, Vitov grave Opishlyanka, Rozrytaya Tomb, Orenburg, Poltava.

З ім'ям Івана Антоновича Зарецького (1857 – 1936) пов'язане дослідження чималого кола проблем історії, археології, етнографії і мистецтвознавства України, Росії і Західного Казахстану [12, с. 755; 37, с. 14; 38, с. 260; 48, с. 761; 86, с. 66]. Музейний діяч, етнограф, археолог, мистецтвознавець і краєзнавець, самородок-самоучка, уродженець с. Лютенки Гадяцького пов. Полтавської губ., залишив яскравий слід в історії Полтавщини, Воронезького краю й Оренбуржжя [32, с. 122 – 126; 49, с. 6 – 7; 61, с. 59 – 62; 70, с. 57 – 58]. До того ж, проминуло 155 років від дня народження дослідника, і ця стаття повинна докласти децицю данини шани вченому, чиї праці ввійшли до кращих здобутків вітчизняної науки в різних галузях гуманітарного знання. Тим більше, варто зупинитися саме на внеску в археологію І.А. Зарецького в контексті видання “меморіального” збірника наукових праць, присвяченого першій унікальній знахідці скіфської археології в Євразії.

Вивчення наукової спадщини та внеску в археологію дослідника й археолога-практика не обтяжене великою кількістю опублікованих праць. Хоча такі вже мали місце як в дореволюційній, так і сучасній історіографії. Якщо в перших наводилися окремі, більшою мірою “офіційні” відомості про І.А. Зарецького [1, с. 148; 3; 22; 45, с. 235], то в роботах, що побачили світ у другій чверті та наприкінці ХХ ст. здійснені перші спроби аналізу внеску дослідника у вивчення археології Дніпровського Лівобережжя [37, с. 14; 39, с. 10; 54, с. 32 – 47; 62; 72], вивчення пам'яток скіфського часу чи послідувачих епох [28; 30; 31, с. с. 38 – 39; 32; 56], музейну справу [8 – 9; 24; 28; 61; 64]. Останніми за часом появи у світ публікаціями стали огляди окремих підприємницьких починань археолога й етнографа [70] і детальніший аналіз його дослідницької та музейної спадщини в контексті збереження комплексу Малоперещепинського “скарбу” [36; 51]. Виходячи

з цього, цілком своєчасною є й характеристика археологічної діяльності цієї непересічної особи з вивчення пам'яток раннього залізного віку Поворскля.

Так склалося, що І.А. Зарецький виявився зачинателем досліджень курганних старожитностей скіфської епохи в Поворсклі, сарматської – в басейні Псла й одним з когорти перших у Лісостеповому Лівобережжі. Він же написав і першу наукову роботу про унікальну знахідку поблизу Малої Перещепини, яка побачила світ в Полтаві всього через три місяці після відкриття величезного комплексу ранньосередньовічних старожитностей [17, с. 181 – 207; 18]. Ця праця, через її поспішну підготовку у зв'язку з від'їздом автора з Полтави, викликала певні критичні зауваження відомих на той час сучасників. Проте, і досі чимало фактичних даних, наведених у згаданому дослідженні, залишаються актуальними і виконують роль першоджерел не тільки для вивчення історії Малоперещепинського “скарбу”, а й чималого кола пізніших старожитностей регіону [36, с. 30 – 38].

Талановитий юнак – син заможного козака, отримав домашню освіту і весь свій вік учився самотужки, поповнюючи знання з найширшого кола гуманітарних і технічних проблем. Самостійний життєвий шлях він розпочав у Полтаві настроювачем фортепіано в Інституті шляхетних дівчат [28, с. 73 – 74; 45, с. 234], де користувався абсолютним слухом, який дістався йому у спадок від матері. Пізніше працював набірником і фототипістом у ряді полтавських друкарень, де вважався одним з кращих спеціалістів. Він опанував фотографію, чудово художньо ретушував і, до того ж, пристойно малював. І кожен з цих досить складних напрямків технічно-редакторської і видавничої роботи І.А. Зарецький поєднував в одній особі. Дуже швидко він став одним із найповажніших фотографів губернського центру, виконуючи замовлення установ місцевого самоврядування, фотографував заходи земства, на протязі 20 років готував численні віньєтки та фотосторінки до офіційних і ювілейних видань [64, с. 76 – 77, 79; 70, с. 60 – 61].

Отже, художня підготовка майбутнього археолога дозволяла йому виконувати численні замовлення і поєднувати в оригінал-макетах видань фотографічні та графічні елементи. Прикладом цього є серія широко знаних земських альбомів – “Украинское народное творчество” з різних напрямків народних художніх промислів і народної творчості Полтавщини, оригінал-макети (або “кальки”) яких були підготовлені до друку саме І. А. Зарецьким [70, с. 59 – 60; 78; 79; 80 – 84]. Щодо рівня художньої підготовки дослідника – маємо напрочуд фахово виконаний альбом “Мотивы малороссийского орнамента гончарного производства”, укладений А.Є. Зайкевичем, ілюстративна частина якого підготовлена І. А. Зарецьким [40, XXI табл.]. До речі, збереглося листування

полтавського етнографа з відомим дослідником писанкарства і музейником С.К. Кульжинським (1867 – 1943) з приводу підготовки ілюстративної частини [47, арк. 2 – 5; 68, с. 153; 69, с. 83, 91 – 92; 70, с. 14] всесвітньовідомого альбому “Описание коллекции народных писанок”, частину ілюстрацій до якого також виконав І.А. Зарецький [34, 12].

Отже, майстерність І.А. Зарецького у царині фотографії і поліграфії певним чином забезпечувала матеріально його родину, до якої на 70 – 90-ті рр. XIX ст. входили дружина і четверо дітей. Проте коштів, які він отримував в Управі губерньського земства в якості позаштатного, пізніше – штатного працівника (помічника чи хранителя) у земському музеї, не лишалося й на необхідніше [70, с. 60].

Мрією І.А. Зарецького завжди було виконання суто наукових проєктів. У втілених він вдало поєднував дослідницькі інтереси зі своєрідним науковим менеджментом. З сер. 1870-х – у 1880-х рр. він зацікавився археологією рідного краю, і поступово став одним із найвідоміших дослідників старожитностей басейну Ворскли у межах Полтавщини і південного заходу Слобожанщини [77, с. 46]. Від невеликих розвідок зі збором підйомних матеріалів між Коломаком і Свинківкою біля Полтави, обстежень пісків поряд із Білою Горою поблизу Макухівки, він перейшов до виконання вже давно запланованих III Археологічним з'їздом у Києві досліджень – ведення розкопок курганів у басейні Середньої Ворскли. Предметом його вивчення стали здебільшого старожитності скіфської доби. На час проведення розкопок культурно-хронологічна атрибуція цих пам'яток ще не була визначена, а їх інтерпретація відбулася вже після (в т. ч. внаслідок) його робіт – пізніше на 10 – 15, а то й 20 років [2, с. 7; 10, с. 147 – 148; 59, с. 140 – 143; а також див.: 30, с. 49].

Перший дослідницький захід, за підтримки визначного природознавця й археолога В.В. Докучаєва (1846 – 1903), був здійснений на приватних землях у східному куті Парасоцького лісу, поблизу с. Брусія під Диканькою [33, с. 180 – 181; 39, с. 9; 74, с. 304]. Тут І.А. Зарецький розкопав 4 кургани скіфського часу [25, с. 83, 96; 54, с. 44 – 45; 66, с. 108, 109] на кошти, виділені для досліджень власником земель, таємним радником, кн. Л.В. Кочубеєм [11, с. 118, прим. 1]. Цікаво, що умовами договору між власником і дослідником було передбачено передачу найбільш атрактивних знахідок до приватної збірки Кочубеїв у Диканці [27, с. 26, 28], а рядових речей – предметів з кераміки, виробів із заліза, скла тощо – до місцевого земського музею [43, с. 60 – 61]. Матеріали розкопок цих курганів були підготовлені І.А. Зарецьким до друку [20], і тільки частково побачили світ у вигляді короткої публікації через 110 років [27, с. 26 – 28].

Результати невеликих розкопок 1887 р. окрили І.А. Зарецького і на наступний, 1888 р. він використовує всі свої заощадження та кошти від

продажу частини батьківської землі на дослідження курганів на межі Слобожанщини і Полтавщини – в околицях с. Лихачівки сучасного Котелевського району Полтавської області [14]. Тут він вивчає й описує грандіозний майдан Розриту Могили, вважаючи його городищем [5, с. 17 – 18; 14], а в окрузі здійснює наймасштабніші на той час збори знахідок – підйомних матеріалів, залучаючи до цього чимало місцевих хлопчаків. Величезна колекція старожитностей [13, с. 2; 72, с. 32 – 34, 36], в якій тільки окремо знайдених наконечників стріл скіфської та ряду попередніх і наступних епох, налічується близько 2000, і на сьогодні є окрасою збірки Державного історичного музею Російської Федерації [25, с. 6, 138].

У 1888 – 1889 рр. І.А. Зарецький між Лихачівкою та Деревками, а також в околицях Котельви, досліджує 14 курганів епохи бронзового віку – скіфського часу [62, с. 6], серед яких були унікальні комплекси поховань еліти суспільства скіфської доби у Поворсклі рубежу VI – V та V ст. до н. е. – Вітової Могили й Опішлянки [21, с. 353 – 354], кілька рядових захоронень, комплекс гунського поховання в кургані поблизу Розритої Могили [41, с. 46; 42, с. 243, рис. 94: 1 – 5; 75, с. 47] тощо. Так, як кошти на проведення пошукових робіт на 1889 р. вже закінчилися, дослідник, за сприяння Московського археологічного товариства, отримав кредит на їх проведення [53, арк. 40 зв.]. З метою погашення кредиту і повернення власних заощаджень він змушений був провести тривалі переговори про передачу чи продаж колекції знахідок, серед яких було чимало речей із дорогоцінних металів, з Імператорською Археологічною комісією та керівництвом Московського археологічного товариства [46, арк. 15 – 18]. Ці переговори, що викликали невдоволення вищих чиновників від археології у Санкт-Петербурзі [1, с. 148; 46, арк. 9 – 11, 15 – 17; 55, с. 34], все ж таки завершилися придбанням до Російського історичного музею у Москві звітнього альбому дослідника і всієї колекції знахідок за суму у 1,5 рази меншу від затрачених на цю справу І.А. Зарецьким [46, арк. 4 – 4 зв.]. Звісно, подібна постановка справи призупинила дослідницький пил аматора-початківця, а багатьох вже радянських археологів ХХ ст., у поривах паплюження всього “дореволюційного” й імен своїх колег-попередників, упевнила в тому, що вчений продавав власні знахідки і мав зиск від ведення наукових досліджень.

Та як би там не було, І.А. Зарецький, завдяки цим розкопкам, став відомою фігурою у науковому світі України і Росії [22, с. 123 – 124; 25, с. 83, 90; 29, с. 42 – 47; 63, с. 43 – 45]. Його ім’я вже не сходило з вуст організаторів археологічних з’їздів, фундаторів музейних закладів, ініціаторів проведення різноманітних виставок.

На теренах археології вченому ще неодноразово таланило як досліднику. Так, він знайшов кошти на проведення розкопок курганів бронзового віку і скіфського часу у сс. Василівці і Буртах Полтавського

повіту [54, с. 44 – 45], здійснював консультування розкопок курганів братами Ю.В. та А.В. Щербачовими (згодом відомі юристи, випускники Московського університету, діти дослідника табаківництва в Росії, проф. В.С. Щербачова) в околицях сс. Верхньої Мануйлівки і Дяченка на Середньому Пслі у 1887 і 1889 рр. [73, с. 187, с. 39 – 40], а в 1912 р. провів розкопки кургану епохи бронзи на Мечетській горі над містечком Кишенькою Кобеляцького пов. і знайшов на ній рештки золотоординського некрополю [19, с. 111 – 117]. У Верхній Мануйлівці – в Гострій і Дяченковій могилах він дослідив два перших у басейні Псла впускних поховання фіналу ранньосарматської доби, визначивши їх вік часом, близьким до кін. I тис. до н.е. і запропонував Ю.В. Щербачову вперше в курганній археології використати у публікації матеріалів термін для застібки – фібула типу “la T`ene” [73, с. 20; 87, с. 41]. І.А. Зарецький був також першим, хто почав досліджувати пізньосередньовічні підземелля Полтави й Опішні [3, с. 2; 4, с. 151 – 153].

Трохи пізніше доля подарувала йому бути одним із першовідкривачів для науки і суспільства легендарного Малоперещепинського “скарбу” 1912 р. [17, с. 181 – 207; 18; 35; 51, с. 5 – 6; 58, с. 103 – 104] – решток поховання представника вищого ієрархічного штабелю правлячої верстви Давньоболгарської чи Хозарської держав, як на думку чималого кола дослідників, хана Кубрата [6; 7, с. 9 – 12; 58].

Ця випадкова знахідка у приполтавському с. Малій Перещепині була збережена саме завдяки чітким і професійним діям полтавського археолога-практика і петербурзького вченого-фахівця та земляка-полтавця М.О. Макаренка (1877 – 1938) [26, с. 9 и др.; 35; 61, с. 63 – 64]. І.А. Зарецький організував і супроводжував перевезення скарбу до Полтави, фотозйомку знахідок у приміщенні резиденції віце-губернатора Я.Г. Гололобова, інформував про виявлення комплексу дорогоцінностей керівництво Імператорської Археологічної комісії в особі гр. О.О. Бобринського [62, с. 10], насамкінець, провів значну роз’яснювальну роботу серед місцевого населення щодо передачі розтягнутих по хатах цінностей.

Науковий і, разом з тим, підприємницький підхід до справи був відчутним у проведенні вченим досліджень старих мідних копалень доби бронзового віку в околицях Оренбурга на поч. 1920-х рр., де І.А. Зарецький вважав за доцільне відродити промисловий видобуток руди [8, с. 116 – 117]. Між іншим, його обґрунтування виробничої доцільності поновлення давніх копалень було до певної міри використане при розширенні видобутку міді за Великої Вітчизняної війни.

І.А. Зарецький був членом ряду наукових товариств України й Росії [8, с. 117; 32, с. 122, 123 – 126; 76, с. 5, 48]. Він краще відомий як дослідник гончарних промислів Дніпровського Лівобережжя України. Не маючи

спеціальної освіти, підготував і видав еталонне й у наш час дослідження, присвячене гончарству Полтавщини (1894 р.) [15; оцінка: 49; 50, с. 12 – 13], зібрав кошти для його публікації. Він стояв біля витоків Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства, був у числі фундаторів та перших співробітників Воронежського земського й Оренбурзького краєзнавчих музеїв, керував роботою останнього [60, с. 19]. Більшість етнографів добре знає ім'я І.А. Зарецького як колектора–збирача колекцій Музею імператора Олександра III у Санкт-Петербурзі (сучасн. Російський етнографічний музей), для якого полтавець зібрав багатющі колекції старовини у Полтавській, Харківській та Курській губерніях [24, с. 7 – 10; 44; 85, с. 3 – 4, 52], що налічують бл. 7000 предм., а паралельно з цим сформував основу фонду етнографічних збірок Полтавського музею [45, с. 235; 57, с. 60 – 61].

Величезний внесок І.А. Зарецького у підготовку і проведення Всеросійської кустарної виставки 1902 р., де він був повноправним представником від Полтавщини й “одним з кращих експонентів” [28, с. 73, 74]. А до виставки на XII Археологічному з'їзді в Харкові підготував не тільки найяскравіший етнографічний розділ, а й видав, із залученням, на сучасний зразок, “спонсорських” коштів, окремий каталог полтавської експозиції [16, с. 2 – 19; 31, с. 38 – 42].

У Полтаві І.А. Зарецький був людиною дуже відомою і поважною. Скромного службовця земської управи і музею за організацію та проведення ряду виставок було відзначено високим званням почесного громадянина [23, с. 16, 17; 45, с. 235; 56, с. 434 та сл.].

Нестатки у сім'ї, смерть дітей, поява нового керівництва у земському музеї та проходження за конкурсом на завідуючого відділом археології у Полтаві В.М. Щербаківського (1876 – 1957), прискорили переїзд ученого восени 1912 р. до Воронежу, де він очолив кустарний відділ місцевого земства і співпрацював у земському музейному осередку [8, с. 117 – 118; 9]. А з початком Першої світової війни дослідник перебрався до Оренбурга (1915 р.), куди його запрошувало місцеве земство. Він брав участь у створенні і кілька разів очолював місцевий музей, здійснював заходи з розвитку кустарних промислів, вивчав пам'ятки місцевої старовини здебільшого сарматської доби. З кінця 1920-х рр. щорічно проводив невеликі розкопки курганів у басейні р. Уралу, які інколи відвідували згодом відомі дослідники скіфо-сарматської археології, зокрема, Б.М. Граков (1899 – 1970) і К.Ф. Смірнов (1917 – 1980). Помер археолог під час досліджень курганів поблизу станції Кувандик на Оренбуржжі влітку 1936 р. Про його поховання на місцевому кладовищі співробітниками експедиції, у присутності місцевих жителів, розповідали чимало сучасників цієї події, зокрема, за спогадами батьків, і колишній прем'єр-міністр

Російської Федерації та повноважний посол Росії в Україні, уродженець Кувандика В.С. Черномирдін (1938 – 2010) [36, с. 40].

Отже, за “полтавський” період життя (1872 – 1912 рр.) Іван Антонович Зарецький пройшов закономірний шлях від аматора старожитностей до відомого збирача колекцій ряду місцевих і столичних музеїв, земського діяча, який створював ремісничо-навчальні заклади і заснував виробництва, організовував виставки і вів презентаційну роботу з популяризації народних промислів. В археологічному плані він став першим дослідником поселенських і курганних пам’яток у Поворсклі, зокрема, поховань раннього залізного віку, своєю пошуковою та польовою діяльністю стимулювавши і прискоривши виділення яскравого локального феномену культури місцевих племен скіфського часу Дніпровського лісостепоного Лівобережжя. Крім Вітової Могили та Опішлянки, І.А. Зарецькому неодноразово таланило в суто археологічних починаннях. Це були дослідження переважно поховальних комплексів: фіналу скіфської архаїки й гунського часу поблизу Розритої Могили, поховання сарматів у пониззі Псла, Макухівське болгарське поховання 1882 р. на схід від Полтави [52, с. 165, рис. 22; 65, с. 72, 74 – 75, рис. 67], рештки курганного некрополю Полтавського слов’яно-руського поселення [29, рис. 1], золотоординський могильник на Мечетській горі, і насамкінець Малоперещепинський “скарб”. Дослідник і музейник по-праву вважається одним з фундаторів Природничо-історичного музею Полтавського губерньського земства [60, с. 19 – 20] – сучасного Полтавського обласного краєзнавчого музею ім. Василя Кричевського (там і сьогодні зберігається більше 3000 експонатів, зібраних його руками), зачинателів архівної справи на Полтавщині, вивчення історії та особливостей керамічного виробництва на Лівобережжі Дніпра та в ін. регіонах.

Це дозволяє вважати І.А. Зарецького одним з перших археологів на теренах Поворскля, в цілому Полтавщини та Слобожанщини, залишаючи йому одне з місць першопрохідців в історії археології Дніпровського лісостепоного Лівобережжя [2, с. 2 – 3; 36, с. 30 – 31; 72, с. 31, 32]. Ім’я вченого і музейника вшановано в Полтаві, а нещодавно і в Опішні колективною та індивідуальною меморіальними дошками.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Багалеї Д.И. Заметка об Альбоме Украинских древностей И.А. Зарецкого / Д.И. Багалеї // Киевская старина. – К., 1888. – № 12. – С. 148 – 149.
2. Багалеї Д.И. Предисловие к Археологической карте Харьковской губернии / Д. И. Багалеї // Тр. XII АС. – М., 1905. – Т. 1. – С. 1 – 92.
3. Бучневич В. Полтавские подземелья (мины) / В. Бучневич // Полтав. губ. ведомости. – г. Полтава. – 1891. – № 55. – 20 июля. – С. 2.
4. Бучневич В.О. Полтавские подземелья / Бучневич В.О.; [підг. до друку та комент. Коваленко О.В., Супруненко О.Б.] // АЛЛУ. – Полтава : Археологія, 1998. – № 1–2 (3–4). – С. 151 – 154.

5. Варвянська Т.В. Розрита Могила / Варвянська Т.В., Супруненко О.Б. – Полтава : Археологія, 1996. – 48 с.
6. Вернер Й. Погребалната находка от Малая Перещепина и Кубрат – хан на Българите / Йоганн Вернер. – София: Изд-во БАН, 1988. – 57 с., 32 табл.
7. Витанов Д. Откриване и идентификация на гроба на хан Кубрат край. Полтава / Д. Витанов, А. Супруненко, И. Кулатова // Списания на Българската Академия на науките. – София: Изд-во БАН, 1991. – Т. 3. – С. 9 – 15.
8. Выставкина Н.М. И.А. Зарецкий – сотрудник Оренбургского музея / Н.М. Выставкина // Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины : Второй обл. науч.-практ. семинар : тез. докл. и сообщ. – Полтава: Изд-во “Полтава”, 1989. – С. 116 – 117.
9. Выставкина Н.М. Из переписки И.А. Зарецкого / Н.М. Выставкина // Охорона і дослідження пам’яток археології Полтавщини : Третій обл. наук.-практ. семінар : тез. доп. – Полтава : Вид-во “Полтава”, 1990. – С. 47 – 49.
10. Городцов В.А. Дневник археологических исследований в Зеньковском уезде Полтавской губернии в 1906 г. / В.А. Городцов // Тр. XIV АС. – М., 1911. – Т. 3. – С. 93 – 161; отд. оттиск: С. 1 – 92.
11. [Докучаев В.В.]. Редакторское примечание // Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть. Отчёт Полтавскому губернскому земству: Полтавский уезд / Составлен Георгиевским А. С.; под непосредств. руковод. проф. В.В. Докучаева. – СПб., 1890. – Вып. 1. – С. 118.
12. Енциклопедія українознавства : Словникова частина / Перевид. в Україні. – Львів : НТШ, 1993. – Т. 2 : Голинський – Зернов. – С. 755.
13. Зарецкий И.А. Замечательные древности, найденные в Полтавской и Харьковской губ. // Русские ведомости. – г. Москва. – 1887. – № 82. – 25 марта. – Среда. – С. 2.
14. Зарецкий И.А. Заметка о древностях Харьковской губернии Богодуховского уезда слободы Лихачёвки / И.А. Зарецкий // Харьковский сборник : Лит.-научн. прилож. к “Харьковскому календарю” на 1888 г. – Харьков, 1888. – Вып. 2. – С. 229 – 248.
15. Зарецкий И.А. Гончарный промысел в Полтавской губернии / И.А. Зарецкий. – Полтава, 1894. – II, 126, XXIII, VI, II с.
16. Зарецкий И.А. Добавление к Каталогу Этнографического отдела археологической выставки в Харькове : Предметы, доставленные Музеем Полтавского губернского земства / Сост. И.А. Зарецкий. – Полтава, 1902. – 19 с.
17. Зарецкий И.А. Клад, найденный при селе Малая Перещепина Константиноградского уезда Полтавской губернии / И.А. Зарецкий // Тр. ПУАК. – Полтава : электр. тип. Г.И. Маркевича, 1912. – Вып. 9. – С. 181 – 207.
18. Зарецкий И.А. Клад, найденный при селе Малая Перещепина Константиноградского уезда Полтавской губернии [отд. оттиск-брошура] / И. А. Зарецкий. – Полтава : электр. тип. Г. И. Маркевича, 1912. – 28 с.
19. Зарецкий И.А. Результаты пробной раскопки в урочище Мечеть, Кобелякского у. / И.А. Зарецкий // Тр. ПУАК. – Полтава : тип. Г.И. Маркевича, 1912. – Вып. 9. – С. 111 – 119.
20. Зарецкий И.А. Описание древностей из раскопок в Полтавской губернии Полтавского и Зеньковского уездов, произведенных И.А. Зарецким [1910] / И.А. Зарецкий // Архів Полтав. держ. краєзн. музею [зберігалася до пожежі 1943 р.]. – 18 арк.: іл.
21. Ильинская В.А. Скифия VII–IV вв. до н. э. / В. А. Ильинская, А.И. Тереножкин. – К. : Наукова думка, 1983 – 380 с.

22. Императорское Московское археологическое Общество в первое пятидесятилетие его существования (1864 – 1914 гг.) / Под ред. П.С. Уваровой, И.Н. Бороздина. – Т. II: 1. Биографический словарь членов Общества; 2. Список трудов членов Общества, помещенных в изданиях Общества. – М.: тип. Т-ва Скоропечати А.А. Левенсона, 1915. – 256, 2 с.

23. К десятилетию Полтавской Учёной Архивной Комиссии: Отчёт со дня открытия, с 26 октября 1903 г. по 26 октября 1913 г. / Сост. Павловский И.Ф. – Полтава : тип. Т-ва Печатного Дела, 1913. – 22 с.

24. Карпова О. Собрание И.А. Зарецкого в Российском этнографическом музее как источник изучения украинского гончарства / О. Карпова // Титульний етнос : здобутки, втрати: зб. наук. ст. – Полтава – Опішне : Дивоцвіт, 2002. – С. 7 – 11.

25. Ковпаненко Г. Т. Племена скіфського часу на Ворсклі / Г.Т. Ковпаненко. – К. : Наукова думка, 1967. – 188 с.

26. Комар А.В. Перещепинский комплекс в контексте основных проблем истории и культуры кочевников Восточной Европы VII – нач. VIII в. / А.В. Комар // Степи Европы в эпоху средневековья: сб. науч. тр. – Донецк : Изд-во Дон. НУ, 2006. – Т. 5 : Хазарское время. – С. 7 – 244.

27. Кулатова І.М. Кургани скіфського часу в ур. Лапівщина у Поворсклі (за дослідженнями І. А. Зарецького 1888 р.) / Кулатова І.М. // АЛЛУ. – Полтава : Археологія, 1998. – № 1–2 (3–4). – С. 26 – 28.

28. Кулатова І.М. Краєзнавча діяльність І. А. Зарецького / І.М. Кулатова, О. Б. Супруненко // IV Республ. наук. конф. з історичного краєзнавства: тези доп. – К. : Рідний край, 1989. – С. 73 – 74.

29. Кулатова І.М. Археологічні дослідження І.А. Зарецького в Полтаві / І. М. Кулатова, О. Б. Супруненко // Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. наук.-практ. семінар : тез. доп. – Полтава : Вид-во “Полтава”, 1990. – С. 41 – 47. – Рис. 1 – 2 на вкл. 1.

30. Кулатова И.Н. И.А. Зарецкий – первый исследователь памятников скифского времени Поворскля // И.М. Кулатова, А.Б. Супруненко // Киммерийцы и скифы : Тез. докл. Междунар. конф., посвящ. памяти А.И. Тереножкина. – Мелитополь, 1992. – С. 48 – 49.

31. Кулатова І.М. Археологічна тематика в діяльності Полтавської вченої архівної комісії / І.М. Кулатова, О.Б. Супруненко // Архівний збірник на посвяту 90-річчю Полтавської вченої архівної комісії. – Полтава : Вид-во “Полтава”, 1993. – С. 37 – 48.

32. Кулатова І.М. Археологія в діяльності Полтавської Вченої Архівної Комісії / І. М. Кулатова, О. Б. Супруненко // Археологія. – К., 1995. – № 2. – С. 122 – 129.

33. Кулатова І.М. Курганний могильник I, ур. Лапівщина (скіфський час, VI ст. до н.е.) / І.М. Кулатова, О.Б. Супруненко // Звід пам'яток історії та культури України : Полтавська область. Диканський район. – Полтава : АСМІ, 2011. – С. 180 – 182. – № 176.

34. Кульжинский С.К. Лубенский музей Е. Н. Скаржинской. Описание коллекции народных писанок / С.К. Кульжинский. – М. : Тип. Скоропечати Левенсона А.А., 1899. – Вып. Первый: С альбомом из 33 хромо-литограф. и 12 черновых таблиц. – 176 с., 45 табл.

35. Макаренко Н. Перещепинский кладъ: (Предвар. сообщ.) / Н. Макаренко // Изв. Археол. Комиссии. – Дополн. к вып. 46. – СПб., 1912. – С. 207 – 211. – Отд. оттиск.

36. Малоперещепинське диво / Зарецький І.А., Кулатова І.М., Приймак В.В., Супруненко О.Б.; упорядн. і наук. ред. Супруненко О.Б. – Полтава : АСМІ, 2013. – 104 с.
37. Мезенцева Г.Г. Дослідники археології України : Енциклопедичний словник-довідник / Г. Г. Мезенцева. – Чернігів : Сіверянська думка, 1997. – 205 с.
38. Митці України : Енциклопедичний довідник. – К. : Мистецтво, 1992. – 324 с.
39. Мокляк В.О. Диканський район / В.О. Мокляк, В.В. Шерстюк, О.Б. Супруненко // Звід пам'яток історії та культури України : Полтавська область. Диканський район. – Полтава : АСМІ, 2011. – С. 7 – 32.
40. Мотивы малороссийского орнамента гончарного производства / Сост. Зайкевич А. Е. – СПб., 1883. – XXI табл.; передрук: Мотивы малороссийского орнамента гончарного производства // Українське гончарство : Національний культурологічний щорічник. За роки 1996–1999. – Опішне : Укр. Нардознавство, 1999. – Кн. 4. – С. 513 – 534.
41. Обломский А.М. Днепровское лесостепное Левобережье в поздне римское и гуннское время (середина 3 – вторая половина 5 в. н.э.): Автореф. дис. ... докт. ист. наук / А. М. Обломский. – М. : ИА РАН, 2001. – 48 с.
42. Обломский А.М. Днепровское лесостепное Левобережье в поздне римское и гуннское время (середина III – первая половина V в. н.э.) / А.М. Обломский // Раннеславянский мир. – М. : Наука, 2003. – Вып. 5. – 255 с.
43. Олеховский М.А. Естественно-Исторический Музей Полтавского губернского земства : Описание коллекций. – Полтава : тип. Старожицкого М. Л., 1899. – IX, 90 с.
44. Описи коллекций, собранных И.А. Зарецким // Архив Рос. этнограф. музею. – СПб. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 13; Оп. 2. – Спр. 272; 273; 274.
45. Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь учёных и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века / И. Ф. Павловский. – Полтава: тип. преимн. Дохмана, 1912. – 238 с.
46. Переписка И.А. Зарецкого о продаже коллекции // Архив ИМК РАН. – Ф. 1. – ДАК. – 1889. – Спр. 29. – 56 арк.
47. Письмо И.А. Зарецкого к С. К. Кульжинскому. 1893 г. // ДАПО. – Ф. 222. – Оп. 1. – Спр. 178. – Арк. 2 – 5.
48. Полтавщина : Енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – К. : Укр. енциклопедія, 1992. – 1024 с.
49. Пошивайло О. Гончарство Лівобережної України XIX – початку XX століть і відображення в ньому основних духовних настанов української народної свідомості / Олесь Пошивайло. – К. : Молодь, 1991. – 230, 2 с.
50. Пошивайло О. Етнологія українського гончарства. Лівобережна Україна / Олесь Пошивайло. – К. : Молодь, 1993. – 398, 10 с.
51. Приймак В. В. Малоперещепинський “скарб” / Приймак В.В., Супруненко О.Б. – К. – Полтава : АСМІ, Археологія, 2005. – 24 с.
52. Приходнюк О.М. Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н.е.) / О.М. Приходнюк. – К.–Чернівці : Прут, 2001. – 284 с.
53. Протокол совета Императорского Российского исторического музея. Заседание 18 октября 1889 года // Архив ДІМ РФ. – Ф. 2. – Спр. 748/5. – Арк. 36 – 40 зв.
54. Рудинський М. Археологічні збірки Полтавського музею / Михайло Рудинський // Збірник, присвячений 35-річчю Музею. – Полтава: 1-ша раддрукарня “Полтава-Поліграф”, 1928. – Т. I. – С. 29 – 62.

55. Семенов А.И. К реконструкции состава Макуховской находки (из истории изучения памятников Перещепинского круга) / А.И. Семенов // Сообщ. Гос. Эрмитажа. – Л. : Искусство, Лен. отд-е, 1986. – Вып. LI. – С. 32 – 35.
56. Симоненко І. Археологічні дослідження вчених архівних комісій України / Ігор Симоненко, Олександр Супруненко // Архівний збірник на посвяту 100-річчя Полтавської вченої архівної комісії. Архіви і документальна спадщина Полтавщини : минуле, сучасне, перспективи (1903 – 2003). – Полтава : АСМІ, 2003. – С. 420 – 448.
57. Скрипник Г.А. Етнографічні музеї України: Становлення і розвиток / Г.А. Скрипник. – К. : Наукова думка, 1989. – 304 с.
58. Сокровища хана Кубрата : Перещепинский клад / Залеская В.Н., Львова З.А., Маршак Б.И., Соколова И.В., Фонякова Н.А. – СПб. : Славия, 1997. – 336 с.
59. Спицин А.А. Курганы скифов-пахарей / А.А. Спицын // Изв. Археол. Комиссии. – Пг., 1918. – Вып. 65. – С. 87 – 143.
60. 100 років Полтавському краєзнавчому музею : Наук. читання. 26 вересня 1991 р.: Тези доп., каталоги ювіл. виставок / [за ред. Супруненка О.Б.]. – Полтава : ПКМ, 1991. – 66 с.
61. Супруненко О. Іван Зарецький – археолог і музейний працівник / Олександр Супруненко // Народне мистецтво Полтавщини : Наук.-теорет. конф., присвяч. 70-річчю Полтавського художнього музею. (1-2 червня 1989 р.) : тез. доп. і повідомл. – Полтава : Полтав. худ. музей, 1989. – С. 59 – 65.
62. Супруненко А.Б. Археологические исследования Полтавского краеведческого музея (к 100-летию со дня основания) / А.Б. Супруненко // Археологические исследования на Полтавщине: сб. науч. тр. – Полтава : ПКМ, 1990. – С. 5 – 42.
63. Супруненко А.Б. Материалы срубной культуры в исследованиях И.А. Зарецкого / А.Б. Супруненко // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею : Матеріали ювіл. наук. конф. – Ч. 1 : Археологія Полтавщини. – Полтава : ПКМ, 1991. – С. 43 – 45.
64. Супруненко О. Літературні світлини І.А. Зарецького / Олександр Супруненко // Криниця. – Полтава, 1993. – № 5–6 (25–26). – С. 76 – 79.
65. Супруненко О.Б. На землі Полтавській : Пам'ятки археології Полтави та околиць / Супруненко О.Б. – Полтава : Археологія, 1998. – 156 с.
66. Супруненко О.Б. Пам'ятки археології Полтавщини в матеріалах Докучаєвської експедиції 1888 – 1890 рр. / Супруненко О.Б. // АЛЛУ. – Полтава, 1998. – № 1–2 (3–4). – С. 108 – 111.
67. Супруненко О. Б. Про давньоруські центри Нижнього Поворскля / Супруненко О. Б. // АЛЛУ. – Полтава : Археологія, 1999. – № 1 (5). – С. 20 – 30.
68. Супруненко О. Сергій Кульжинський – дослідник писанкарства, етнограф і музейник / Олександр Супруненко // Християнські старожитності Лівобережної України : зб. наук. пр. – Полтава : Археологія, 1999. – С. 150 – 161.
69. Супруненко О.Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М.Скаржинської) / О.Б. Супруненко. – К. – Полтава : Археологія, 2000. – 392, 2 с.
70. Супруненко О.Б. Наукові дослідження і підприємництво у діяльності І.А. Зарецького / О.Б. Супруненко // Наук. вісник Полтав. ун-ту Споживчої кооперації України. – Полтава, 2002. – № 2 (6). – С. 57 – 61; продовж.: 2003. – № 2 (10). – С. 58 – 61.

71. Супруненко О.Б. Нові документи про С.К. Кульжинського / О.Б. Супруненко // Титульний етнос : здобутки, втрати : зб. наук. ст. – Полтава – Опішне : Дивоцвіт, 2002. – С. 12 – 17.
72. Супруненко О.Б. З історії археологічних досліджень на Полтавщині: Короткий нарис / О.Б. Супруненко. – К. – Полтава : ЦП НАН України і УТОПІК, 2007. – 124, XII с.
73. Супруненко О.Б. Кургани Нижнього Прип'ялля / О.Б. Супруненко, В.В. Шерстюк. – К. : ЦП НАН України і УТОПІК, 2011. – 474, XXIV с.
74. Супруненко О.Б. Пам'ятки археології Диканського району / О.Б. Супруненко, В.В. Шерстюк // Звід пам'яток історії та культури України : Полтавська область. Диканський район. – Полтава : АСМІ, 2011. – С. 300 – 326.
75. Терпиловский Р.В. Про культурно-історичну ситуацію першої половини I середини I тис. н.е. / Терпиловський Р.В. // АЛЛУ. – Полтава : Археологія, 1998. – № 1–2 (3–4). – С. 44 – 49.
76. Труды Полтавской учёной архивной комиссии. 1905 – 1917: Библиографический указатель / Сост. Супруненко А. Б. – Полтава: ПКМ, ДАПО, 1991. – 52, 1 с.
77. Уварова П.С. Отчёт по XII Археологическому съезду / Уварова П.С., гр. // Древности: Тр. МАО. – М., 1904. – Т. 20. – Вып. II. – Прилож. к Прот. № 583. – С. 45 – 59.
78. Украинское народное творчество. Серия IV. Древоделие. – Выпуск 1-й : Резные пряничные и кафельные формы и проч. / [Сост. Зарецкий И.А.]. – Полтава: изд. Кустарн. склада Полтав. губ. земства, 1912. – 28 с., 138 рис.
79. Украинское народное творчество. Серия IV. Резьба по дереву. – Выпуск 2-й: Предметы домашнего и хозяйственного обихода / [Сост. Зарецкий И.А.]. – Полтава: изд. Кустарн. склада Полтав. губ. земства, 1912. – 28 с.
80. Украинское народное творчество. Серия VI. Гончарные изделия. – Выпуск 1-й : Типы украинской гончарной посуды / [Сост. Зарецкий И.А.]. – Полтава : изд. Кустарн. склада Полтав. губ. земства, 1913. – XX табл., 4 с.; передрук: Украинское народное творчество. Серия VI. Гончарные изделия. Выпуск 1-ый. Типы украинской гончарной посуды // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник. За роки 1996-1999. – Опішне : Укр. Народознавство, 1999. – Кн. 4. – С. 536 – 568.
81. Украинское народное творчество. Серия II. Ковры. – Выпуск 1-й. – Полтава : изд. Кустарн. склада Полтав. губ. земства, 1913. – 28 с., 46 рис.
82. Украинское народное творчество. Серия III. Рукодельные работы. – Выпуск I-й : Рушники, шитые цветной бумагой. – Полтава: изд. Кустарн. склада Полтав. губ. земства, 1912. – 28 с., 64 рис.
83. Украинское народное творчество. Серия III. Рукодельные работы. – Выпуск II-й: Рушники, вышитые цветными нитками. – Полтава: изд. Кустарн. склада Полтав. губ. земства, 1913. – 28 с., 64 рис.
84. Украинское народное творчество. Серия III. Женское рукоделие. – Выпуск III-й : Хусточки, шитые цветной бумагой. – Полтава: изд. Кустарн. склада Полтав. губ. земства, 1913. – 28 с.
85. Украинцы : Каталог-указатель этнографических коллекций XIX–XX вв. / Сост. Хазанова Н.М., Карпова О.В. – Ленинград : Гос. музей этногр. народов СССР, 1983. – 68 с.
86. Ханко В. Мистецтвознавча думка на Полтавщині / Віталій Ханко. – Полтава : Вид-во “Полтава”, 2007. – 136 с.

87. Щербачёв Ю. Раскопки близ села Мануйловки, Кременчугского уезда, Полтавской губернии в 1887 и 1889 гг. / Ю. Щербачёв // Древности : Тр. МАО. – М., 1894. – Т. XV. – Вып. 2. – Прилож. 2-е к Прот. № 359. – С. 39 – 42.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Супруненко Олександр Борисович – заступник директора ДП НДЦ “Охоронна археологічна служба України” (у Полтавській області) Інституту археології НАН України, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ІА НАНУ, заступник директора.

Наукові інтереси: археологія та давня історія Дніпровського лісостепоного Лівобережжя.

Рис. 1. Іван Антонович Зарецький. 1920-ті рр.
Портрет роботи С.В. Путрі, 1992.